

САМУР

№ 4 (358) 2023-йисан 31-май

Онлайн

1992-йисан январдилай акъатзава

Цийивилер

www.samuronline.com

АСЛУ ТУШИРВИЛИН ЮГЪ

Алай йисан 28-Майдиз Азербайжанди Аслу Туширвилин Югъ гегеншдиз кьейд авуна. 1991-йисалай 2021-йисалди и суварин твар Республикадин Югъ тир. Азербайжандин Парламентди 2021-йисан 15-октябрдиз «Аслу Туширвилин Йикъан гьакъиндай» твар ганвай кьанун къабулна. Азербайжан Республикадин Президент Илгъам Алиева гьа юкьуз и кьанун тести-кьарна.

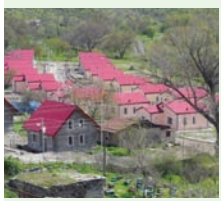
Кьанун тестикъ хьайи кумазни 28-Майдин твар Аслу Туширвилин Югъ хьиз малумарна. И твар алаз кьвед лагъай гьилер я сувар кьиле тухуз. Сувар виринра гегеншдиз ва гзаф шадвилелди кьиле фена.

ПРЕЗИДЕНТ ХКЯНА

Туьркияда Президентдин сечкийрин II тур гзаф тешкиллувилелди кьиле фена. И гьилера сечкичийрин 52,14 %-ди Режеб Таййиб Эрдогъаназ сес гана, ам цийи кьилелай президентвиле хкяна. И карди мад гьилера Эрдогъан гужлу лидер тирди субутна. Алатай йисара адан регьбервилек кваз Туьркияди гзаф агалкъунар къазанмишна. Ада Туьркиядин аслу туширвал ва гьукуматдин марагъар кьетИдаказ хуьзва.

ЛАЧИНДИЗ ХЪФИЗВА

Са береда Лачиндай катиз мажбур хьайи агъалияр гила аниз хьфизва. Икьван гагъди 20 хизан Лачин шегьердиз хьфенва.

Ина абур адаптация хьун патал къулай шартлар арадал гьанва. Хьфинин программадив къадайвал, гуьгьуьллудаказ Лачиндиз хьфенвай 200 касди шегьер кьвачел ахкъалдарун патал тухузвай эцигунрин ва абадвилерин кра-ра мукьубвай иштиракзава. Алай вахтунда инин Агро ва Санайи Паркда 40-далай гзаф члехи ва куьлуь карханаяр эцигзава. И карханайра 1000-далай гзаф лачинвийри кьвалахда.

И ЧИЛ ХАЙИ ДИГЕ Я

Къуба райондин Хиналугъ хуьр

ДИДЕД ЧІАЛАН ЦІУГЪ

■ Са шумуд югъ инлай вилик редакциядиз вичин уьмуьрдин юлдашни кьве гьвечи аял галаз са лезги жегьил атанай. Маса районда кьвалахзавай адаз вичин хайи хуьре кьиле физвай кради гзаф эсернавай. Ада кьалабулух кваз лагъана: «Зун редакциядиз атун дуьшуьшдин кар туш. Гзаф йисар я куьне хайи члалан патахъай женг члугъаз. ГьакI ятлани бязи лезгийри мадни дидед члал кваз къазвач. Зун жув лезги хуьрйя я. Ингъе чи хуьре бязи хизанар лезгидалди рахазвач. Им вучтин кар я? Лезги хизан вичин кьвале маса члалал рахазва. Чи къадим ва иер члал усаларун, кваз такьун жуван диде, жуван халкъ маса гун тушни? А ксар акурла заз цлугъиз кланзава. Я лезги дидеяр, вахар-стхаяр, куьне вучзава? Жуван гьилерив жуван члал кучудзавани? Маса члалар чир хьун хьсан кар я. Бес дидед члал риклелай ракъурун хиянаткарвал тушни?»

Са гужалди секинарна чна а жегьил. Вичин хайи члалал хьиз, азербайжан члалални фасагъатдиз рахазвай ам. Адан азербайжанви свас ва аялар лезги члалал рахайла пагъ атлана амуькьна чун. Чпи лагъайвал, кьвалени лезгидалди

рахазва абур. Чна аялар патал лезгидалди чапдай акъуднавай ктабар багъишайла мектебдин агъа синифра кьелзавай гададизни рушаз акьван хвеша хьана хь... Са къадар вахтуналди лезги члалакани эдебиятдикай ихтилатарна рекъе туна чна абур.

Ингъе и хизан хьфейдалай къулухъ жегьилдин гафари секинвал ганач чаз. Ада лагъай «цлугъ» гафуни рикI гацумарна чи. Дидед члалан цлугъ галуькна чи япарихъ. Чи твар-ван авай алим, филологиядин илимрин доктор рагъметлу Шемседдин Саадиеван гафар хтана чи рикел: «Диде гьарай, члал гьарай!» Гьикьван эсерлудиз лагъанва ада, риклин цлугъ я и гафар. Ахпа чаз хайи члал кваз къазвачирбуруз чи бубайрин гафаралди лугъуз клан хьана: «Я члал течир члагъ! Аллагъди ви ял атлана члал къахчурай!»

Диде гьарай, члал гьарай лугъуз гьикьван кхьиде? Члал хуьх, ам вилик твах лугъуз гьикьван жуван фикирар раиж ийида? Вучиз эсер ийизвачтла инсанриз? Вучиз фагъумзавачтла абуру? Члалаз дидедин твар ганва. Ам веледри аманат яз гузвайди, ам кланарзавайди диде я. Члалан верцIвални

тIям, адан миже дидедиз хьиз низ чиде? Дидеди и кланивал вичин некледихъ галаз санал гуда веледри. Бес вучиз кье бязи дидеяри хайи члал кланарзавач чпин аялриз? Бес вучиз бязи веледри са береда дидеди вичиз лугъуз тежедай кьван верцI лезги члалал лагъай лайлаяр риклелай ракъурзава? Бес дидеяри лезги члалал авур чан-рикI гьикI хуьрай? Дидед члал кваз такьуртла чи эхирар гьикI хуьрай?

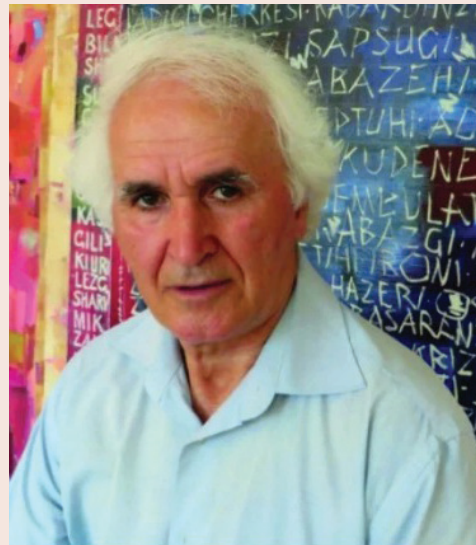
Гьикьван гагъди члал зуракI, руьгъ зуракI, кьилихар зуракI лезгийр пайда жеда? Абуруз гьар йисуз шумудни са члалар квахъзавайди чизвачни? Зунни квахъзава лугъузвай дидед члалан цлугъ ван къезвач жал? Дидед члал авай гьалар аквазвачирбуруз, ам негъзавайбуруз эсердайвал, вири халкъдиз хабар жедайвал, вири дуьньядиз ван жедайвал лугъуз кланзава чаз: «Лезги ятла, жуван дидедиз хьиз, жуван члалазни гьуьрмет ая. Аллагъди ганвай, жуван ивиррин лишан тир, вичихъ агъзур йисарин тарихар авай иер ва зурба лезги члал агъузар мийир. Чун къакьанриз хкажнавайди чи члал я. Хуьн тавуртла, квадарайтла, чунни квахъда...»

«САМУР»

НЕЗАБЫВАЕМЫЙ ДАРВИН

Говорить в прошедшем времени о человеке, близком тебе своим необыкновенно богатым внутренним миром, чаяниями, волнениями, мечтаниями о прекрасном будущем, очень тяжело. Со дня его смерти прошло несколько лет, но я до сих пор не хочу верить в его отсутствие. Это был великий творец с детской душой, мечтавший видеть мир таким, каким он его описывал – в ярких красках, без фальши и обмана. Он любил людей, верил в них, не замечая или делая вид, что не замечает их

ошибок. Он был безумно влюблен в природу, воспевал ее, неустанно раскрывая ее многоликую красоту. Он верил, что добро всегда побеждает, так как сам всегда творил лишь добро. Свои самые любимые произведения, которые с легкостью могли бы продавать за большие деньги, безвозмездно отдавал друзьям. В моей квартире уже много лет ласкают взор несколько картин этого замечательного мастера, и я берегу их как драгоценный подарок большого друга и соратника.

мам изобразительного искусства он не мог, и с 1985 года полностью переключился на живопись. Ведь он и начинал с пейзажей. С детства рисовал леса, горы, луга, реки, озера. Шли годы, и он вновь и вновь убеждался в том, что живопись для него – непреходящая страсть.

Абстракционизм в пору высочайшего развития науки и техники, стремительного и напряженного пульса человеческой мысли вызывал у него особый интерес.

Интересны работы Дарвина связанные с космосом, галактикой, где еще рельефнее обнаруживает себя бьющая через край, не признающая барьеров ищущая мысль. Многомерный духовный мир художника, его самобытное видение реальности, внутренний ропот против уродства жизни дают импульс философскому осмыслению.

Особенно его занимали мотивы и темы, связанные с познанием мира и бытия, побуждающие к размышлению, волнующие сердце. Он наслаждался, воплощая неистощимую причудливость и безбрежность человеческой фантазии, предпочитая абстрактные, ассоциативные решения.

Тема Кавказской Албании красной нитью проходит через работы Дарвина Велибекова. История Кавказской Албании, героические этапы истории могучего Кавказа, величавая статья Шахдага находят под его кистью оригинальное преломление. Его «Элегия об Албании» вызывает бурю противоречивых чувств. Ностальгию о прошлом, о седой старине можно почувствовать в его картинах «Элегия об Албании», «Знаки Шарвили», «Знамена Шарвили». В то же время неопределенность настоящего и тревога о будущем побуждают к глубоким раздумьям.

Дарвин автор свыше 1500 картин. Персональные выставки Дарвина Велибекова проводились в Азербайджане, в большинстве бывших союзных республик, в США, Франции, Германии, Турции, Югославии, Польше и других странах.

Он является автором двух книг под названием «Кавказ-Греция. Общность культур» и «Кавказ-Скандинавия. Общность культур».

Дарвин Велибеков ушел из жизни 18 декабря 2017 года. Наш мир покинул не просто известный художник, но замечательный человек с огромным светлым сердцем.

Седагет КЕРИМОВА

Мой рассказ о Дарвине Велибекове, известном лезгинском художнике, который своим творчеством во всем мире прославлял Азербайджан. Я открыла для себя его творчество после знакомства с «Красной книгой» Азербайджана, занявшей за иллюстрации первое место на Международной выставке в 1989 году. До двухсот иллюстраций в ней были выполнены Дарвином. Глядя на них, поражаешься мастерству, восхищаешься тонким и точным знанием азербайджанской природы, ее колорита, экологической ауры.

С 1997 года началась долгая дружба Дарвина Велибекова с коллективом газеты «Самур». Это были времена, когда мало кто из писателей, композиторов, ученых мог позволить себе роскошь заниматься творчеством. Бытовые заботы вынуждали многих зарабатывать на хлеб насущный в далеких от духовных потребностей сферах. Именно в это время мы в редакции проводили традиционные «Дарвинские дни», где он заряжал нас творческим огнем. Он приходил к нам на целый день, и мы часами напролет вели упоительные разговоры о творчестве. Неоднократно на страницах нашей газеты я делилась своими впечатлениями о мастерстве художника. Дарвин Велибеков и сам был одним из активных авторов нашей газеты, читатели любили его статьи на злободневные темы.

Первое мое знакомство с коллекцией произведений Дарвина Велибекова состоялось в 1995 году в его мастерской. Мы с супругом тогда решили заглянуть в творческий мир художника. Это была пятиэтажка в 5-м микрорайоне Баку, отведенная под мастерские художников. Жизнь здесь буквально кипела. Это был своеобразный бакинский «Монпарнас», где рождались картины, велись творческие беседы, споры об искусстве. В последствии наши визиты участились. То были времена, когда не

то, что на краски, холсты и кисти – на хлеб с трудом хватало. Одно радовало, что есть еще небольшая горстка «могикан», которая трудится с неугасающей страстью, не расставаясь с жаждой творчества, что есть у нас еще художники, не только мыслящие о высоких материях, но и творящие во имя «вечности». Одним из них был и Дарвин.

Рассматривая написанные им картины, на меня то и дело накатывала буря чувств. Я словно слышала, как бушуют в душе волны, как они плещут и бьются о незримые берега. Угадывала в этой буре крик мятущейся души, которая переживает метаморфозы – любимая и любящая, негодующая и умиротворенная, взволнованная и безучастная, одиноко-неприкаянная и веселая, ликующая. Я поражалась тому, как искусно вихрями красок были показаны бури и потрясения, переданы ненастья души.

О чем бы ни писал Дарвин – основной мыслью оказывалась душа; чувства, на первый взгляд, необъяснимые, заставляют задумываться, сопереживать. В его картинах «Утро», «Орел зеленых гор», «На темы Апшерона», человек где-то в стороне, на втором плане, впереди – ландшафт, пейзаж. Но нельзя не ощутить влияние Человека, его вторжение в различные ипостаси природы, его удивительный мир.

Дарвин родился 12 января 1941 года в известном ауле Чепер Ахтынского района Дагестанской Республики, в том самом селе, где с древних времен и по сей день проводится древний лезгинский праздник цветов. В родном ауле он проучился до 3 класса, затем семья переехала в Россию, сначала в Новочеркасск на 3 года, затем в г. Грозный на 10 лет, ну а дальше в Ленинград, и тоже на 10 лет. Но все эти годы ему не давали покоя воспоминания о родных просторах, играх со сверстниками на бескрайних альпийских лугах.

Перед его глазами то и дело ожидали пшеничные поля, террасами золотящиеся на склонах гор, табуны лошадей, отары овец, сельчане собирающие цветы для последующей их сушки на крышах домов, сами дома на склонах гор, лепящиеся один к другому.

Его отец Гаджибек Велибеков был грамотным человеком, еще до советской власти он получил педагогическое образование в г. Баку, а с 1920 года в течение 40 лет проработал в школах преподавателем лезгинского языка.

Дарвин вспоминал: «Мой отец был незаурядной личностью – специалистом во многих отраслях: и моторист, и электрик, и фотограф, и пчеловод; ремонтировал любую аппаратуру, играл на таре. В доме был редкий музыкальный инструмент – итальянская фисгармония, которую он позже подарил сельскому клубу. В нашем большом, красивом доме отец ставил спектакли для сельского театра. В иные годы в нашем доме проводились школьные занятия. Из девяти детей моих родителей все получили высшее образование».

В 1966 году после окончания в Грозном спортфака пединститута, во время службы в армии в Ленинграде он впервые увидел знаменитое Ленинградское художественно-промышленное училище им. В.Мухиной (ныне Академия художеств им. В.Мухиной). Восхитившись красотой самого здания, он загорелся желанием сюда обязательно поступить.

В 1969 году ему удалось поступить на декоративно-прикладной факультет, и окончить его в 1974 году. С 1974 по 1977 гг. он начал участвовать в республиканских и российских выставках. В 1976 году стал членом Союза художников СССР и переехал в Баку.

Его творческие искания продолжались долго: он занимался монументальным искусством, керамикой, стеклом, демонстрировал работы на выставках. Но прочно привязаться к этим фор-

РЕХНЕ КУТАЗ ЖЕДАЧ

АЛАМАТДИН КАР

■ Шахур халкъдин къегьал хва, генерал-майор Даниял бег Илисуидихъ галаз алакьалу гьубъжет алай месэляяр къедалди давам жезва. Чниз «тарихчи» лугъузвай бязи ксарри «Кавказ» газетдин 1861-йисан 8 лагъай нумра гьиле пайдах авуна Даниял бегди гьам урус империя, гьамни Имам Шамил маса гана лугъузва. Сифте яз и месэла «La gazette du Midi» газетдин мухбирди къарагьарнай ва ам генерал-майор Даниял бег халкъдин виляй вегьез алахънай.

Урус чешмейра вичин тIвар «Даниял-бек Иллисуйский», «Даниэль-бек», «Даниял султан» хьиз къалурнавай цахур генералди «Кавказ» газетдиз чарар ракъурна вичел бугьтен вегъизвай ксариз жаваб гана. Газетди 1861-йисан январдин нумрадин къве чиниз генералдин чарар акъуднай. Даниял султанди кхъенай: «Къуй гьар са касди вичин рикIел гьил туна лугъурай, дагълара жуванбурун патаз элячIуналди за Россиядиз хиянат авунани, я тахъайтIа, хилас жедай са мумкинвални авачир, са шартIни алачиз муьтIуьгъ хъана кIанзавай вахтунда женг чIугун тавуна урусин патаз элячIуналди за Шамилаз хиянат авунани? (Об отношениях Даниял-бека к Шамилю. Газета «Кавказ». №8. 1861 г.)

И суалдиз жаваб гудайла къве месэладикай хъсандиз фагъумна кIанзава. Сад лагъайди, Шейх Мегьамед Ярагъви къиле аваз Дагъустанда арадал атай, гьубъуьнлай Къазимегьамеда, Гьемзет бегди ва Имам Шамила давамар хъувур муьризм гьерекатдихъ галаз алакьалу тир бязи месэляяр къедалди хъсандиз чирнавач. Къвед лагъайди, са шумуд суалдин жавабрихъ гелкъвена кIанзава: Урус къушунрин генерал вучиз Шамилан патаз элячIнай? Ам гьикI наиб хъанай? И вакъийра лезгийри гьихътин роль къугъванай?

1831-1844-йисара Илисуудин эхиримжи султан хъайи Даниял бегдал султанлух вичин 28 яшар тир вахтунда ихтибарнай. Ам Илисуудин султан Агьмед хандин хва тир. 1831-йисуз ада капитанвиллин, 1842-йисуз генерал-майорвиллин чин къачунай. Ада Илису султанлухда ва Лезги-Жар вилайтда яшамаш жезвай лезгийрин, цахуррин, аваррин патай чIехи гьурмет къазанмишнавай. Гьавилай Шейх Мегьамед Ярагъвидиз ам дагъвийрин гьерекатдихъ ялиз кIанзавай. Вучиз лагъайтIа Ярагъвидин ният имамат тукъуьрун тир. Сифте яз ада и месэла Къазимегьамедалай гьубъуьниз имам хъайи Гьемзет бегдиз ракъурай чарче къарагьарнай. Шейхди кхъенай: «Урус пачагъ ханарин ва беглерин куьмекдалди чи чанда кичI тваз алахъзава. Амма и кичI алатда, зи хва. Чна гьам ина, гьам Ахцегъа, гьам Къубада ва гьамни Балакенда имамат тукъуьрна кIанзава» (Килиг: Описание экспедиции дагестанского военно-окружного начальника М.П.Ланского в Северный Дагестан против Гамзат-Бека. Газета «Дагестанская правда», 17 сентября 1994 г.)

Вичихъ гьа ихътин ният аваз Шейх Мегьамед Ярагъвиди ахцегъви Асваравай Даниял бегдихъ галаз и кардин

Тарих авайвал

патахъай рахун тIалабнай. Вучиз лагъайтIа Асварни Илисуудин султан кIеви дустар тир. Архивдин чешмейра къалурнавайвал, сифте яз Даниял бегдинни Имам Шамилан арада алакьаяр яратмишнавайдини ахцегъви Асвар я. Гьубъуьнлай Даниял бегдиз Имам Шамилахъ галаз къуватар галкъурна урусин аксина женг чIугун меслят акур Асвара адаз женгинин тIаратI багъишна. Лацу материалдикай тир и къуд пипIен тIаратIдин къерехрай цар чIугунвай. Адан юкъвал зуракI вацран шикил ва ранглу парчадикай атIана алкъурнавай элкьвер алай. Алай вахтунда а тIаратI Дагъустандин тарихдинни архитектурадин музейда хуьзвай къве тIаратIдикай сад я. Асвара Даниял бегдиз багъишай тIаратIдал араб чIалалди икI кхъенвай: «Регъимлу ва мергьяматлу Аллагъдин тIварцIелди! Чна ваз

Имам Шамил (чапла патта) ва Даниял бег

гьакъикъат авайвал лагъана хьи, Аллагъди ви гунагърилай гьил къачурай, галайвална вун дуьз рекъиз акъудрай. Гьалибвал ва агалкъунар Аллагъди гуди. И тIаратI кIевелай Аллагъдин чIалахъ хъухъ лагъана ваз эвер гузвай кесибрин кесиб, Ахцегъай тир Асваран патай пишкеш я. Аллагъди вун дуьз рекъиз акъудрай ва ваз гьалибвал къисмет авурай».

Асваран гафари вичиз гзаф эсер авур Даниял султанди 1844-йисан 4-июндиз вичин султанлухдин къилин мискIинда вич Шамилаз вафалу жеда лагъана къин къуна. Гьа икI, султан Шамилан патаз элячIайла урус пачагъдин Къафкъаздин къушунриз регъбервал гузвайбур вучдатIани тийижиз амукънай. Даниял бегди урус пачагъди вичиз ганвай орденар, чIехи мажиб ва маса шартIар кваз такъуна ихътин къарар къабулнай. Гьа и карди Жар-Балакен округдин къил генерал-майор Шварцахъ хьел кутунай. Вичик гзаф къалабулух акаатай генералди 1844-йисан 6-июндиз Къафкъаздин сердердал ракъурай рапортда икI кхъенай: «...Накъ за жуван жасусривай къачур малуматрив къадайвал, генерал-майор султан Даниял Эллисуйскиди Шамилан патаз элячIун патал мискIинда къин къуна ва вичин раиятривни къин къаз туна. Хабар агакъарнавайбур ихтибарлу ксар ятIани, зун императордин патай къайгъу акунвай урус генералди ихътин хиянаткарвал авунин чIалахъ

туш, амма жува къачузвай чарарилай икI тирди тесикъ жезва...» (Килиг: ЦГВИА, ф. ВУА, д. 6544, л. 12-13).

И рапортда къалурнавайвал, Даниял бег ЦIудахардин къазидин куьмекдалди Шамилав агатиз алахънай. И карда адаз Асвара куьмек гана. Вичив хабар агакъайла урус пачагъди фигъилдал гьил вегьена. Адан буйругъдалди генерал-майор Шварц Даниял бегдиз басрух гуз эгечIна. Сифте генералди цахурви султан къаз кIанз дагъвийрихъ галаз нубатдин женг багъна авуна адаз Закъаталадиз эверна. Даниял бег аниз фенач ва ада генералдал вичи урус гьукуматдиз къуллугъ хъийизмач лагъана чар ракъурна.

Шварца 13-июндиз вичин къушундив султанлухдиз басрух гана. Куьруь вахтунда къиле феи женгера вичин ниятдив агакъ тавур ада 21-июндиз алава къуватрин куьмекдалди Даниял бегдин 3 агъзурдин къушун кукIварна ва султанлух къуна. Султан дагълариз, анайни Шамилан патав катна. Шамила ам хъсандиз къабулна. Имаматда Даниял бегдихъ хъсан гьурмет, къилди къушун авай. Адавай гьатта женгера чешнелу хъайибуруз вичин тIварцIихъай орденарни гуз жезвай.

Даниял бегди Шамилан гьерекатдик пай кутуна. Тарихчийри кхъизвайвал, ада кутур виридалайни чIехи пай «гзаф йисара Кьиблепатан Дагъустандин лезгийрин Шамилаз вафалувал таъминарун» хъана. Н.В.Волконскиди къейд авурвал, Даниял бег Шамилан патаз элячIайдалай къулухъ урус къушунриз Лезги Цар хуьн гзаф четин ва хаталу хъанай.

Азадвиллин гьерекатдик пай кутунатIани, султандивай урусрихъ галаз эхирдалди женг чIугваз хъаначир. Имам Шамила вич Калугада суьргьунда авайла лагъанай: «Даниял бегдикай къушундин чIехиди хъиз хъсан женгчи ххатнач, амма ам хъсан меслятчи тир». Гьакъикъатдани адавай женгера чIехи агалкъунар къазанмишиз хъаначир.

Машгъур лезги алим Гьасан Алкъвадарвиди вичин «Асари Дагъустан» ктабда Даниял бегдикай икI кхъенва: «Шамил эфендидин къушундин регъберрикай сад Даниял Султан тир. Илисууда дидедиз хъайи и кас эвел урус къушундин генерал, чIехи мулкарин гьаким тир. Гьубъуьнлай ам Шамил эфендидин патаз элячIна ва гзаф вахтунда адан табийвилик кваз Дагъустанда амукъна. Ада вичин руш Шамил эфендидин хъиз гана ва абур къавумар хъана.

Шамил эфенди Россиядин пачагълугъди есирда къурла и пачагълугъди Даниял Султана тахсирдалай гьил къачуна, адаз цIийи къилелай виликан чин вахкана ва пуд агъзур манат мажиб гана. Ахпа ам Туьркиядиз куьч хъана ва гъана къена». (Килиг: Гасан-Эфенди Алкадари. Асари-Дагестан. Махачкала, 1994, с. 135).

Даниял бегди 1870-йисуз Истамбулда вичин дуьнья дегишарна. Гьайиф къведай кар ам я хьи, адан уьмуьрдин Туьркияда феи йикъар икъван гагъди садани тупIалай авунвач.

Муьзеффер МЕЛИКМАМЕДОВ

■ Алатай асирдин 50-йисара цIудралди бендер тукъуьрай КцIар райондин Манкъулидхуьруьн эгъли Физеммедакай гзаф инсанриз чирвилер авач. Ам машгъур кас тир ва гьамиша хъсан крарихъ гелкъведай. Адахъ ярар-дустарни гзаф авай.

Хизан тукъуьрайдалай къулухъ Физеммед гзаф йисара веледдихъ цIигел яз амукънай. Эхирни Аллагъдиз адан дуьаяр ван хъана кесибдиз са гада велед гана. Гада чIехи хъайила вири адал гьейран хъана. Ам къакъан буйдин, иер акунар авай, къуьнерал ирид юкI алай Мегьамед хътин къегъал тир. Садбуру Шарвили цIийи къилелай дуьньядиз хтанва лугъузвай. Адахъ алааматдин гуж авай. Вичелай са шумудра залан къванер пешер хъиз чкадлай юзурдай. Пуд балкIандин фургъун са гьилив къуна акъвазардай.

И гада гужлу тир къванни акуьллу тир. Вич жегъил ятIани хуьруьнбуру адал меслят гьидай. Са къадар вахтундила гададин тариф къунши хуьреризни чикIана. Ингъе йикъарикай са юкъуз гада вилиз атана. Экуьнахъ кIвалаяй са тIал-квални авачиз акъатай къегъал нянихъ кIвализ хтайла рагъметдиз фена. Хайибуру къил-мет гатаз цIугъна, къуншияр пагъ атIана амукъна. «Ихътин къегъал сура гьикI твада?» – лагъана дидеди. «Ихътин хва гьилияй акъатай завай дуьньядал яшамшиз жеч», – лагъана бубади.

Эхирни хуьруьн агъсакъалри санал кIватI хъана абуруз теселлияр гана, хайибур секинарна. Амма гада кучукдайла алааматдин кар хъана. Икъван гагъди вичин сиваяй садаз са цIарни ван тахъай Физеммеда бендер лугъуз гатIунна:

*Чаз сурарай са сур атIумI,
Куьлуь къван квай гуьнедикай.
Масан бала сура туна,
Зи пай атIуй дуьньядикай.*

*Гавдишандиз экъечIайла,
Агъ алахъиз хъана зи рикI.
Чан гьафилдай кьейи бала,
Хажалатди кана зи рикI.*

Физеммеда тукъуьрай ихътин бендер садни-къвед туш. Абур кIватI хъууна халкъдив агакъарна кIанзава.

Гуьлхар ГУЬЛИЕВА

«SƏSSİZ HARAY»IN ƏKS-SƏDASI

Bu ilin mayın 11-də Bakının Nizami Kino Mərkəzində Sədaqət Kərimovanın "Səssiz haray" bədii filminin təqdimat mərasimi keçirildi. Ağzına kimi dolu zalda keçən qala gecəsinə gələnlərin insan mənəviyyətinin dərin qatlarına nüfuz edən ssenari əsasında çəkilmiş bu ekran əsərinə böyük maraqla göstərdikləri hiss olunurdu.

Sədaqət Kərimova filmin məqsədinin sınıq könüllərin səssiz harayını cəmiyyətə çatdırmaq olduğunu qeyd edərək tamaşaçıları filmə baxmağa dəvət etdi. Zəlin nəfəs dərmədən, sonsuz maraqla izlədiyi film sona çatanda tamaşaçılar ayaq üstə uzun sürən gurultulu alqış-

larla filmə öz münasibətlərini bildirdilər. Sonra isə filmin yaradıcı heyəti çiçək yağışına tutuldu. Aktyorlar adından çıxış edən filmin baş qəhrəmanları İlhamə Əhmədova, Aygün Fətullayeva və Elşən Rüstəmov tamaşaçılara bu səmimi münasibətə görə dərin minnətdarlıqlarını bildirdilər.

Gecədə iştirak edənlərin hamısının etiraf etdiyi kimi, bu, unudulmaz bir gecə oldu. Ayrılkən hərə özü ilə "Səssiz haray"ın zərrəciklərini apardı.

***

20 may 2023-cü il tarixdə tamaşaçıların arzusu ilə Qusar şəhərin-

dəki Heydər Əliyev Mərkəzində də "Səssiz haray" filminin təqdimat mərasimi keçirildi. Tədbirdə film-də çəkilmiş qusarlılar, tanınmış ziyalılar, Qusar rayon ictimaiyyətinin nümayəndələri iştirak etdilər. Yaradıcı heyəti gül dəstələri ilə qarşılayan qusarlılar filmə böyük maraqla tamaşa etdikdən sonra onun ssenari müəllifi və rejissoru S.Kərimovaya öz minnətdarlıqlarını gurultulu alqışlarla bildirdilər.

Olduqca səmimi keçən görüşdən mütəəssir olan müəllif tədbirin təşkilatçısı olan mərkəzin rəhbəri Lalə Sadırovaya və filmə öz istedadlarını nümayiş etdirmiş qusarlı

həvəskar aktyorlara ürəkdən təşəkkür etdi.

***

Mayın 28-də Quba şəhərindəki Asan Xidmətin Kinoklubunda "Səssiz haray" bədii filmi nümayiş etdirildi. Onu izləmək üçün Qusar, Quba və Xaçmaz rayonlarından gələn tamaşaçılar baxışdan aldıkları xoş təəssüratlarını filmin müəllifi S.Kərimova ilə bölüşdülər. O da öz növbəsində bu təşəbbüsü irəli sürmüş OKİ klinikasının kollektivinə və bütün tamaşaçılara dərin minnətdarlığını bildirdi.

МАЗАНДИКАЙ ЦИЙИ ЧИРВИЛЕР

Играми редакция! Са шумуд ийс инлай вилик за квез XIX виш йисарин мазан Лезги Манафакай куьруь малумат ва адан са шиир ракурнай. Куьне кьайгударвилелди а материал «Самурдин» чинриз акьуднай. Алатай са шумуд йисан кьене за ширванви лезги ашукьдихь авсиятда са кьадар чирвилер гьилик авуна. Гьа са вахтунда Хьили Масан, Цилинг Бука, Лезги Кьурбан, Мирзе Жабраил, КелетI Багьир хьтин мазанрикайни заз делилар гьатна.

Лезги Манафакай сифте яз чаз малумат гайиди вири Кьафкьаздиз сейли алим ва шаир Гьасан Алкьвадарви я. Ада вичин «Диван ал-Мамнун» ктабда Лезги Манафакай бязи кьейдер ганва.

1913-йисуз Темирхан-Шурада М.Мавраева чапдай акьудай а ктабдин «Йикьарган» твар ганвай паюнин 146-чина кхьенва: «Чун кьве гьафте кьван Царицындин дустагьханада хвена. Ина Кьафкьаздин чара-чара пиперай гьанвай дустагь мусурманар хуьзвай. Абурун арада вич Будугьай тир Абдулкафар

твар алай са кьегьал кьачагь авай. Ам вичин ва кьунши хуьрера гзаф нуфуз авай кас тир.

Ина вичихь лугьуз тежедай кьван рикIиз хуш ван авай, вичин сенятдин чIехи устат, Ширвандин лезгийрикай тир ашукь Манафни хуьзвай. И дустагьханада манияр лугьун кьадагьа авунвачир ва гьавилай Манафавай адан чуьнгуьр кьахчунвачир. Адавай вун вучиз кьунвайди я лагьана жузурла жаваб гудачир, чуьнгуьр хурал кьуна мани лугьудай. Адан ван ва лугьузвай манияр акьван иер тир хьи, инсандин гьиссерал звал гьидай.

И манири чи фикиррал нур хьичирдайвал гьамни гьидай. Ина чун паталди виридалайни чIехи теселли адан манияр тир. Гагь-гагь ада завай вичин макьмар патал чIалар тесни-фун тIалабдай...» Марагьлу я хьи, Гьасан Алкьвадарвиди Манафан тIалабуналди кхьей са шиир туьрк ва фарс чIаларал «Диван ал-Мамнунда» гьатнава.

А вахтунда за кхьенвай хьи, икьван гагьди ашукь Манафакай герек тир

делилар жагьурна винел акьудиз хьанвач. Са бязи суалрин жавабар жагьурна кIанзава: Лезги Манаф вуж кас тир? Вучиз дустагь авунвайди тир? Адахь гьихьтин чIалар авай? Са гафни авачиз, ибур кьил акьуддай ксарин хиве авай кар я ва суалриз абуру жавабар жагьурна кIанзава лагьана кхьенвай за. Ингье жувни гьа суалрин суракьда аваз хьана.

ГьикI ятIани Шекидай Дербентдиз атанвай са савадлу дишегьлидал дуьшуьш хьана зун. Лезги Манафан тIвар кьурла ам пагь атIана амукьна. Ашукьди вичин «Авач» шиирда Ширвандинни Шекидин тIварар кьунва лагьана за. «Я чан вах, ам чи Шекидай я ман», – лагьана а дишегьлиди ва ашукьдин халкьдин меце авай са шиир хуралай кIелна. А шиир икI я:

КIАНДА ЗАЗ

*Низ чида захь гьикьван дердер аватIа,
Зун дердерин кIунтI хьана икI аматIа.
Шеки, Ширван, Кьубадихь вил галатIа,
Ахцегь, Дебент, Гияр акваз кIанда заз.*

*Дуьнья акваз кьеневай рикI цIразва,
Кьураба я, фу кьванерал чразвай.
Дердерикай вичиз бахтар хразвай
Аламатдин устIар акваз кIанда заз.*

*Лугьумир хьи, Лезги Манаф зарул я,
Аллагьдикай вил атIанвай чагьул я.
Зи архаяр лезги, яхул, магьул я,
Даим ихьтин дустар аваз кIанда заз.*

Шиирда гьатнавай «чагьул» гаф «кесиб», «магьул» «азербайжанви» лагьай чIал я. Лезги Манафа «Авач» шиирда хьиз, и шиирдани Шекидин тIвар кьазва. Мумкин я ам Шекидай хьунухь. Муькуь патяхьай, Кьубадин лезгийри азербайжанвийриз «мугьулар» лугьуда, Ширвандин лезгийри «магьулар». Гьар гьикI ятIани, за квез мазандин цийи шиир ракурна жуван фикир-фагьум ачухарна. Мумкин я Лезги Манаф Шекидай ваь, са маса лезги шегьердай ва я хуьрйай хьун. Кьуй атIай гаф чи кьил акьуддай ксари, алимри лугьурай.

Тамилла БЕКЕРОВА,
Дагьустан Республикадин
Дербент шегьер

КВЕЗ ЧИДАНИ?

ЮКЬВАН ВИШ ЙИСАРИН АЛИМ

Юкьван виш йисара РагьэкьечIдай патан уьлквейра кIелай, кIвалахай ва кьиметлу эсерар кхьей цIудралди лезги алимрин тIварар вирилиз сейли я. Ингье абурукай садан гьакьиндай икьван гагьди чирвилер авачир. Ам 1336-йисуз Ирандин Нишапур шегьерда «Ал-Вафия шарх аш-Шафия» тIвар гана араб грамматикадиз талукьарнавай ктаб кхьей Агьмед-ал-Куьре я. Агьмед XII асирда яшамаш хьайи машгьур лезги алим Абу-бекр Мугьаммадан сихилдай я. И сихилдай са шумуд сейли алим акьатнай. Абурукай Мугьаммад ал-Куьре, адан хва Мугьаммад ал-Лезги ва масабур кьалурриз жеда.

Агьмед ал-Куьредин ктабдин чин кьвед лагьай гьилера 1762-йисуз Мугьаммад ал-Лезгиди куьчарнай. Гуьгьунлай гьилин хатIаралди кхьенвай «Ал-Вафия шарх аш-Шафия» ктабдин кьисмет гьихьтинди хьанатIа, адан эхирдай авунвай кьейдерилай чир жезва. Анал кхьенва: «КIвенкIе и ктабдин сагьиб Шеки вилайтдин Хачмаз хуьре яшамаш жезвай мулла Сеферали Хачмазви (ал-Хачмази) тир. За а ктаб Хачмаза Мазайдай тир Агьмед эфендидивай (ал-Мазалидивай) чирна. Ктаб яргьалди хвена, амма мулла Сеферали кьейидилай кьулухь ам адан хва Жаруллагьав вахкуз кIан хьана. А касди ктаб кьахчунач ва вичин рагьметлу бубадилай ядгар яз заз багьишна. За ам кьабулна... Зун Гьажи Шафи ал-Ахты я. 1342».

Аквазвайвал и кьейдер чи тарихдалди

1923-йисуз авунвайди я.

Гуьгьунлай ктаб гьикI ятIани чи машгьур алим, филологиядин илимрин доктор Букар Талибован гьиле гьатна. Адани и кьиметлу эсер Дагьустандин Тарихдин, ЧIалан ва Эдебиятдин Институтдин Гьилин ХатIарин Фондуниз багьишна.

ЧИ ХАЛКЬДИКАЙ ДЕЛИЛАР

Чи халкьдиз талукь гзаф марагьлу тарихдинни этнографиядин делилар гьанвайбурукай сад урусрин тарихчи А.Ф.Пасерский я. Ада сифте яз чи тухумрикай кхьенва. Адан 1886-йисуз «Военный сборник» журналдиз акьуднавай «Кьафкьаздикай делилар» макьалада ихьтин малумат ава: «Лезги тухумар чпин кьенепатан кьурулушдал гьалтайла Писистратан вахтарин грекрин филадиз ухшар я. Гьар са тухум – абур кьенин юкьузни амазма – неинки чеб-чпиз мукьва инсанрикай, гьакI умуми марагьар авай кьерех ксарикай ибарат са хизан – стхавал я. Тухумдин кьуватлувал ва таьсирлувал адак квай инсанрин кьадардилай аслу жезва...»

Гила, и чкаяр урусри идара ийизвайла, тухумдин метлеб тIимил хьанва: адан таьсир анжах залан гьуьжетар ва кIвалин маса четин месэлаяр гьалдайла малум жезва. Амма лезгийри халкьди вичи-вич идара авунин формадикай менфят кьачуз хьайи вахтунда, тухумрин таьсирдихь сиясатдин метлебни хьана. Грекрин филади хьиз, гьар са лезги тухумдини тайин кьадар аскерар хуьн лазим тир.

Гуьлхар ГУЬЛИЕВА

ЧИ ТАРИХАР

ЖЕНГЕР КЬИЛЕ ФЕНАЙ

1848-йисан сентябрдиз Имам Шамилан муьридри-кай Даниял бег Илисувидин ва Гьажи Мурадан кьушунар Ахцегь кIеле урусривай кьахчун патал Самур округдиз атанай. Чкадин агьалияр муьридрин патаз элячIнай. Урус генералриз идакай гзаф хьел атанай ва абуру лезгийриз басрух гун, муьридар чукурун кьетI авунай.

Урус генералри яхдин

аскеррикай туькIурнавай 10 батальондин, 1500 атлуьрин ва 10 тупунин куьмекдалди лезгийрин Цехуьл, Кьепир хьтин хуьрер кьунай. Мискискар хуьруьн патав лезгийринни урусрин арада иллаки кьати женгер кьиле фенай. Ина уфтан хьайи урусри Ахцегьрин кIеледа авай гарнизондиз куьмек гана, муьридар анай чукурнай.

ХУЬРЕР ЧУКIУРНАЙ

Имаматдин Лезги Цар хвейи лезгийри 1858-йисуз генерал Врангелан кьушунрихь галаз 26 гьилера женг чIугуна Имам Шамилаз куьмек ганай. И женгера урусри 20 офицер ва

900 аскер, лезгийри 1630 кас кьадарнай. Чпихь чIехи кьуватар авайтIани, Лезги Цар кукIварун патал урус генералри 70 югь серфнай. Генерал Врангела лезгийрин 40 хуьр чукурнай.

ЛЕЗГИЙРИКАЙ КХЬЕНВА

Немсерин тIвар-ван авай алим Р.Эркорта 1877-йисуз Лейпцигда басмадай акьудай «Дагьустан ва адан халкьар» ктабдин XII кьил Кьиблепатан Дагьустандиз, Ахцегьиз ва Самур дегьин хуьрериз бахшнава. Чи халкьдикай ада кхьенва:

«Самур вацIун кьер тирвал зун кеферпатан, кьиблепатан вилайтра кьекьвена ва заз и уьлкве, адан агьалияр хьсандиз чир хьана... Лезгийр ислягьвал кIани, зегьметдал рикI алай, хуьруьн майишатдихь галаз кIевелай машгьул инсанар я».

İMZA GÜNÜ

İĞTİŞAŞLAR NAHIYƏSİ

Bu ilin iyunun 7-də saat 19:00-da tanınmış qələm sahibi Sədaqət Kərimovanın imza günü keçiriləcəkdir. Kitabsevərləri "Libraff" kitab mağazaları şəbəkəsinin təşkil etdiyi həmin tədbirə dəvət edirik.

Ünvan: Bakı, Hüseyn Cavid prospekti, 100, Libraff kitab mağazası (Elmlər Akademiyası metrosuna yaxın).

Əlaqə telefonu: 055 530 10 05

1916-cı ilin sonunda Bakı qubernatoru Quba qəzasının Qusar nahiyəsini "iğtişaşlar nahiyəsi" adlandırmışdı. Burada çar hökumətinə qarşı etiraz dalgası güclənmişdi. Bu da təsadüfi deyildi. İlk kütləvi etiraza səbəb Birinci Dünya müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar çarın 1914-cü ilin iyulun 17-də verdiyi fərman oldu. Həmin fərmana əsasən başqa yerlərdə olduğu kimi, Quba qəzasında da əhalinin səfərbərliyə alınması başlandı. Lakin cəbhəyə yalnız ləzgilər göndərilirdi.

O dövrün arxiv materiallarından məlum olduğu kimi, 1915-ci ilin payızınadək Quba qəzasından 2 minədək ləzgi gənci cəbhəyə yola salınmış, eyni zamanda ordudan ötrü ləzgi əhalisindən 2 min baş döyüş atı alınmışdı. Bir müddət sonra çar məmurları daha 5 min nəfər ləzgini cəbhəyə göndərmək istədi.

Bütün bunlar, həmçinin çarın əlaltılarının özbaşınalıqları, vergilərin artması, əkin üçün torpaqların verilməməsi ləzgiləri hiddətləndirdi və onlar mübarizəyə qalxdılar.

Birinci olaraq etirazlarını bildirən Hil, Gədəzeyxür, Xuray, Suvacal, Yuxarı Ləgər, Kuzun və Yargun (Həzrə) kəndlərinin əhalisi oldu. Onlar hökumətə vergi verməkdən boyun qaçırdılar və bəzi yerlərdə xəzinə torpaqlarını ələ keçirdilər. Sonradan bu hərəkətə Yasab, Əniğ və Zuxul kəndlərinin əhalisi də qoşuldu. Kəndliləri cəzalandırmaq üçün göndərilən polis dəstələrinə əhaliyə amansızcasına divan tutmaq əmri verildi. Silahlı toqquşma nəticəsində həm polislərdən, həm də yerli əhalidən qırılanlar oldu. Polis dəstələri müqavimətə tab gətirə bilməyib geri çəkildi.

1917-ci ilin yazında qəzani bürüyən aclıq və qıtlıq, bəzi

mülkədarların özbaşınalıqları ləzgiləri yenidən ayağa qalxmağa məcbur etdi. "Kaspi", "Baku", "Yeni iqbal", "Açıq söz", "Tazə həyat" qəzetlərinin aprel, may, iyun aylarında çıxmış bəzi saylarında həmin dövrdə baş vermiş hadisələr haqqında xeyli məlumat verilib. "Kaspi" qəzetinin 12-aprel 1917-ci il tarixli sayında göstəriləndiyi kimi, Qusar nahiyəsinin Zeyxur kənd icmasının kəndliləri Müşkür nahiyəsinin Yalama meşələrində ağacları qırılan hökumət nümayəndələrini buradan qovmuşdular. Bunun ardınca Müşkür nahiyəsinin Yalama və Dədəli (Devela) kəndlərinin əhalisi ayağa qalxır.

İyul ayında Qusar nahiyəsinin Əniğ, Zindanmuruğ, Kuzun, Cağar kəndlərinin əhalisi xəzinə torpaqlarının bir hissəsinin onların istifadəsinə verilməsini tələb edir.

ELMİ SEVƏN XALQ

2008-ci ildə Rusiya Federasiyasında aparılmış araşdırmalar bu ölkənin 180 xalqı arasında ləzgilərin təhsilliliyə görə 5-ci yeri tutduğunu aşkar etmişdi. Bir neçə ay bundan əvvəl aparılmış yeni araşdırmalar da ləzgilərin həmin yerdə möhkəm qərarlaşdığını göstərmişdir.

2008-ci ilin göstəriciləri ilə əlaqədar "Samur" qəzetinin bir səhifəsini həmin məsələyə həsr etmiş, bu sahədə xalqın qazandığı uğurlardan söhbət açmışdıq.

Maraqlıdır ki, ləzgilərin təhsilə meyilli, elmi sevən xalq olduğunu orta əsrlərin ərəb tarixçiləri, sonrakı dövrlərdə türk, rus, alman və fransız tarixçiləri də xüsusilə qeyd etmişlər. İlk dəfə məşhur rus alimi, akademik A.Y.Krımiski X əsr ərəb müəlliflərinin verdikləri məlumatlara əsaslanaraq 1934-cü ildə bu fikri açıqlamışdır. Dağıstan alimi, tarix elmləri doktoru, professor R.M.Maqomedovun qeyd etdiyi kimi, X əsrdə ləzgilərin Yaxın və Orta Şərq ölkələri ilə elmi və mədəni əlaqələri yaranmışdı. XI əsrdə bütün iri ləzgi kəndlərində mədrəsələr fəaliyyət göstərirdi.

XIII əsrdə Zəkəriyyə əl-Qəzvini böyük vəzir Nizam-əl-Mülk əl-Həsən ibn İshaq tərəfindən Ləzgistanda açılmış mədrəsələrdən və bu mədrəsələrdə dərslərin ləzgi və ərəb dillərində keçilməsindən, həmin dövrdə İslam dininə aid bir neçə qiymətli kitabın ərəbcədən ləzgi dilinə tərcümə olunmasından xəbər vermişdi. XIII əsrin fransız səyahətçisi Rubruk isə yazmışdı ki, "ləzgilərin əlyazmalar şəklində çoxlu və olduqca qiymətli kitabları var. Onlar öz kitablarını böyük məhəbbətlə oxuyur və qoruyurlar". Ərəb tarixçiləri X əsrdə ləzgilərin

ölkəsində riyaziyyat, astronomiya, fəlsəfə və tibb elmlərinin xüsusilə inkişaf etdiyini göstərmişdilər. Onların qeyd etdikləri kimi X-XIV əsrlərdə Qafqazla yanaşı Bağdadda, Məkkədə, Şamda, Hələbdə, Buxarada, Qızıl Ordanın nəzarətində olan şəhərlərdə və başqa yerlərdə onlarca ləzgi alimləri yaşayıb yaradırdılar.

Çar Rusiyası dövründə, xüsusən də XIX əsrin 60-90-cı illərində Qafqazdan Stavropolda, Moskvada, Peterburqda, Xarkovda ən çox təhsil alanlar ləzgilər idi. Onların 30 faizini qadınlar təşkil edirdi. Ötən əsrin əvvəllərində Bakıda çıxan "Tazə həyat" qəzetinin 29 iyun 1907-ci il, 5 iyun 1912-ci il tarixli saylarında, "İqbal" qəzetinin 1913-cü ildə çıxmış 10 oktyabr, 19 noyabr, 27 dekabr saylarında, "Açıq söz" qəzetinin 18 iyun 1917-ci il tarixli sayında və başqa mətbuat orqanlarında ləzgilərin yaşadıkları ərazilərdə daha çox məktəblərin açılması, ləzgi uşaqlarının həvəslə oxuması, hətta bir çox kənd məktəblərində oxuyan bütün uşaqların əlaçı olması, hazironun (nazirin - red.) mükafatlarına layiq görülməsi barədə çoxlu xəbərlər verilib.

Hazırda bir çox ləzgi rayonlarını "alimlər rayonu" adlandırırlar. Dağıstanın Axtı, Suleymn Stalski, Məhərrəmxür, Doquzpara, Qurah, Azərbaycanın Qusar rayonu çoxdan belə adlanır. Tanınmış qələm sahibi Sədaqət Kərimovanın 2011-ci ildə işıq üzü görmüş "Qusar, qusarlılar" ensiklopedik toplusunda göstəriləndiyi kimi, təkcə 1960-2010-cu illər ərzində, yəni 50 ildə Qusar rayonundan 150-dən çox elmlər doktoru, 500-ə yaxın elmlər namizədi çıxıb. 20-dən çox alim dünyanın ayrı-ayrı elmlər akademiyalarının akademikləridir.

Ayrı-ayrı kəndlər alimlərin sayına görə xüsusilə seçilir. Təkcə Doquzpara rayonunun Qurah kəndindən 90-dan çox alim çıxıb. Onlardan 7-si akademik, 38-i elmlər doktoru, qalanları elmlər namizədləridir. Suleyman Stalski rayonunun Ağa Stal kəndi 57 alimi ilə tanınır. Bu rayonun Qasımxür qəsəbəsi 6 akademik, 30 elmlər doktoru, 40 elmlər namizədi yetişdirib. Dağlar qoynunda yerləşən Qurah şəhəri 20 akademik, 40 elmlər doktoru, 50-dən çox elmlər namizədi ilə seçilir. Bu siyahıya onlarca kənd və şəhər adlarını əlavə etmək olar.

Elmə və təhsilə meyillilik XX əsrdə ləzgi xalqının içərisində bütün üzvləri alim olan onlarca ailələrin, nəsillərin meydana gəlməsi və yeni elm korifeylərinin yetişməsi ilə nəticələnib. Suleyman Stalski rayonunun Alqadar kəndindən olan Alqadarilər nəslə xalqa 1 admiral, 5 akademik, 6 elmlər doktoru, 11 elmlər namizədi bəxş edib. Onlardan 5-i Stalin və SSRİ Dövlət mükafatları laureatları, 1-i həmçinin Lenin mükafatı laureatı, 6-sı Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adlarına, 5-i Lenin ordeninə layiq görülüb. Qurah rayonunun Ştul kəndindən olan Hüseynovlar nəslindən 5 akademik, 12 elmlər doktoru, 10 elmlər namizədi, 1 ordu generalı – SSRİ-nin ilk hərbi maliyyə naziri, 2 admiral çıxıb. Axtı rayonundakı Əfəndiyevlər ailəsindən 2 akademik, 5 elmlər doktoru, professor xalqa xidmət edir. Əliverdiyevlər ailəsində 5 qardaşın hamısı elmlər doktoru elmi dərəcəsinə alıb. Qusar rayonunun Çipir kəndindən olan məşhur Qanbay Xanməmmədovun ailəsində 4 elmlər doktoru, professor elmə layiqli töhfələr verib. Ailənin üzvlərindən Tofiq və Oktay ABŞ-in tanınmış alimlərindən-

dir. Belə misalları çox çəkmək olar.

Ləzgi xalqı dünya elminə korifeylər bəxş edib. SSRİ-nin ilk atom gəmisinin baş konstrukturu, kontr-admiral, texnika elmləri doktoru, akademik, SSRİ Dövlət və Lenin mükafatları laureatı, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Henrix (İsrafil) Həsənov Stalinin tapşırığı ilə sualtı qayıqların hazırlanması üçün daha möhkəm metal kəşf etdiyinə görə "Dəmir Henrix", "Nəhəng konstruktör" adlarını almışdı. Akademik A.Aleksandrov onun haqqında demişdir: "H.Həsənovun ağlasığmaz, son dərəcə görkəmli kəşfləri olmasaydı, su sərhədlərimizi düşməndən qorumaq çox çətin olardı". Texnika elmləri doktoru, akademik, admiral və yazıçı M.Lezginsev 70 elmi kəşfin müəllifi idi. Həmin kəşflərin bir neçəsi ABŞ, Kanada, İngiltərə, Yaponiya və başqa dövlətlər tərəfindən patentləşdirilmişdi.

Uzun illər Nyu-York biologiya mərkəzinə rəhbərlik etmiş biologiya elmləri doktoru, dünyanın 20-dək akademiyasının üzvü Zakidin Ramazanovun, son illərdə Rusiya EA Fəlsəfə İnstitutunun direktoru olmuş, fəlsəfə elmləri doktoru, akademik Abdusalam Hüseynovun adları ABŞ-da çap olunmuş "XX əsrin görkəmli alimləri" ensiklopediyasına düşüb. Texnika elmləri doktoru, akademik Abdul Əliyevin son illər kosmik gəmilərdən ötrü hazırladığı "Günəş yelkənləri" adlı avadanlıqlar Rusiya büdcəsinə hər il yüz milyon manatlarla gəlir gətirir. Ləzgilərin onlarla belə korifey alimləri bütün dünyada tanınır və onların sayı getdikcə artır. Bu isə ləzgi xalqının nəinki Rusiyanın, həmçinin dünyanın ən təhsilli xalqlarından olduğunu bir daha sübut edir.

Müəffər MƏLİKMƏMMƏDOV

“САМУРДИН” МЕКТЕБ

■ Хъана къван, хъанач къван чехи элкъвей вилер авай са акьуллу тиб. Йифиз адан царцар гузвай вилериз килигай касдик кичела зурзун акатдай.

Юкъуз тиб садазни аквадацир, ам таран хъалхъамда вичиз чка авуна ксудай, йиф алукайла гъурчез фидай.

Садавни кар жедацир типрен. Ингъе инсанриз адакай гзаф кичедай. Типрен ван атайла дактарар кевдай, чизвай дубаяр рикел хкидай. «Типре хыйирдихъ гъарайдач» лугъуз, садбуру твал къуна ам чпин саларай чукурдай.

«Яраб инсанриз закай вучиз икъван хъел аватла?» – лугъуз фикирдай типре. Гъамуни адан вилер генани чулав, ван генани хци ийидай. Инсанри типре чпиз гуз-вай къван хыйирдикай фикирдацир. Ада кифер, пепеяр, азарлу гъвечи гъашаратар нез тебиатдиз куьмек гузвайдан гъавурда акъзвачир абур. Гъар гъилера тиб акурла адакай катиз, чуьнуьх жез алахъдай вирибур.

Хуьрай акъатна физни кланзвачир типрез. Вучиз лагъайтла и чкаяр гъадан квални тир.

Садра рагъданихъ тиб хуьруьн са багъда тарцин пешерин арада ацукънавай. Ада цийиз къунвай киф иштагъдивди незвай. Вич ацукънавай хилелай адаз са диде-ди айвандал аял авай къеб гьик

эчягъзаватла акуна. Дидедин верци лайлаяр ван къез тиб ахвариз физвай.

Са герендила диде вични ахвариз фена. Мичи жезвай. Садлагъана типрен япарихъ ванер га-лукъна. Аял авай къепинив агатзавай гъулягъ акурла типре вичин хци ванцив акI гъарайна хьи, ксанвай диде цай илисайди хъиз чкадила хкадар хъана. Ингъе адаз къепинин кланик чуьнуьх хъанвай

АКЪУЛЛУ ТИБ

МАХ

гъулягъ ваь, вичин килелай луварар гъалчиз элкъезвай тиб акуна. Гъиле гъатай кул къуна алахъна ам тиб ягъаз. Гъарай-эверик квалнивяр кватI хъана. Гъарада са твал къуна гъавалат хъана типрел. Тиб лагъайтла, абурукай киче тахъана гъулягъ къаз кланз къепинилай элкъезвай. Вири

сад-садак акахънавай ина: типрез сеперарзавай инсанар, шехъзавай аял, риклин кьил атлудайвал гъарайзавай тиб. Инсанрин кьил типрехъ акахънаваз акур гъулягъ вичин ярги мез экъисна къепинай виниз акъахъзавай. Им акур типре вич цавай къван хъиз вегъена, гъулягъдин тумуникай къуна, лув гана цавуз акъудна. Садлагана вири кис хъана, гафар виридан тутьуьна амукъна.

Гила абуру вирида типрез са масакIа килигъзавай. Типрехъай писвал къведа лугъузвай инсанриз регъуь хъанвай.

Дидедиз вичин аял гъулягъдин саракай хкудай типрез хъсанвал ийиз клан хъана. Ада типрез вичин багъда, дактардай аквазвай машмашдин тара иер са муг тукъуьрна. Тиб хизандиз пара клан хъанвай. Фад-фад адан муказ недай затIар вегъизвай абуру. Няни хъайила хизан багъда, таран кланик кватI жедай. Тиб лагъайтла, элкъвей вилер экъисна, кьил инихъанихъ элкъуьриз са хилел ацукъдай. Типрен ванци, адан акунри садазни кичевал гъизмачир. Адан вилера гъамуни ваь, хвешивили чка къунвай.

Гъа икI, типре акунралди ваь, краралди къушариз кьимет гуз чирна инсанриз.

Азизрин СЕВДА

Рикиел хуьх!

КIУСАР

Предложенидин мана-метлебдив рахазвайди гьикI эгечIзаватIа (адан чIалахъвал – шаклувал, тестикъарун – инкарун, гужлу авун, тади кутун ва мсб.) къалурдай, чпелди жуьреба-жуьре рангар гуз, рахазвайда вичин фикирдин тегъер дегишардай къуллугъчи гафариз кIусар лугъуда. Месела: **гъун, жал, къван, ман, тIун, хътин, эхъ** гафар кIусар я.

КIусар са шумуд жуьре ава, месела:

1. Суалдинбур (**жал, ман, бажит, -ни, -тIа** ва мсб): 1) Ам хтана жал? 2) АкI хъайила, вун накъ хтана? 3) Бажит вуна кIелда?

2. Гужлу ийидайбур (**гъун, тIун, де, ман, хъи, кван** ва мсб.): 1) Гъун рахух тIун! 2) Де къачу ман, са кIус фу неь! 3) Мад хъанач хъана хъи, вуна адаз хъел гъана хъи. 4) Лагъ кван, ам ваз гъинай чидайди ятIа.

3. Гекъигунинбур (**къван, хътин, хъиз** ва мсб.): 1) Чи буба къван зегъметдал рикI алайди заз акурди туш. 2) Ам хътин инсандин хатур хун четин я. 3) Адан гафари вун мум хъиз хуьтуьларда.

4. Тестикъ ва инкар авунинбур (**эхъ, ваь, ун, бес** ва мсб.): 1) Вуна кIвалахъзавани? – Эхъ, кIвалахъзава. 2) Стхадини кIвалахъзавани? – Ваь, ада гъеле кIелзама. 3) Ваз, накъан кIвалахдин макъсад вуч ятIа, чидани? – Ун, чида. 4) Я хтул, вун хтунни хъувунани? – Бес, агакъайвалди кIвалах тукъуьрна, хтана зун.

5. Къалурунинбур (**ингъе, ангъе, атIангъе, агъангъе** ва мсб.): 1) Ингъе гила къуьдни алукайна; 2) АтIангъе накъ за ваз ихтилат авур хуьр.

Де, жал, кван, ман, тIун, хъи, хъиз кIусар маса гафаривай чараз кхъида. Месела: алмасди хъиз нур гузва; вун ша тIун; де лагъ ман; къачу кван ва мсб.

Къван, хътин кIусарни чараз кхъида; амма абур муракаб гафарин паяр тирла санал кхъида. Агъадихъ галай мисалар гекъигъ: а) ихътин, ахътин, гъихътин, гъакъван; икъван, акъван, гъикъван, гъикъван, амма: б) им хътин, ам хътин, гъим хътин, гъам хътин; им къван, ам къван, гъим къван, гъам къван.

АРХИВРИН ГЕЛЕ АВАЗ

ИМПЕРАТОРДИЗ КХЪЕЙ ЧАР

1900-1903-йисара Къиблепатан Дагъустандин Хуьруьг, Мискискар, Кара Куьре ва Рутул хуьрерин агъалийри урус императордал чпин хуьрера диндин тушир мектебар кардик кутур лагъана чарар ракъурнай. И тIалабунихъ авсиятда Самур округдин кьил генерал Н.П.Шосте а хуьрериз фенай ва ада чкадал гъалар чирна, Къафкъаздин сердердал рапорт рекъе тунай.

Генералди вичин рапортда кхъенвай: «Абуру гележег несил патал кIелун, илимар чирун гзаф важиблун тирди хъсандиз къатIузва. И агъалийрин кIелунал гзаф рикI ала, амма абурухъ диндин тушир мектебар эцигна кардик кутадай такъатар авач. За жуван патай а ксар гъахълу яз гъисабзава. Адалат паталди лугъун герек я хъи, ихътин хыйирлу кIвалахда абуруз куьмек гайитIа хъсан я».

Генерал Н.П.Шосте 1903-йисан 10-апрелдиз Къафкъаздин сердердал ракъурай рапортдай

ЧЕШНЕ КЪАЛУРНАЙ

Къуба уезддин Цийихуьруьн ахъегъви Мулла Абдейна тарс гузвай мектебдин 40-дав агакъна аялри вирида чешнелудаказ, чирвилерал гзаф рикI алаз кIелзава. Абуру Исламдин тарихдай, дидед чIалай, Къуръандай, гъисабдай чехи агалкъунралди имтигъанар вугана. Гъатта кIелзавайбурукай 20 аялди гъазирондин (министрдин - ред.) премияр къачуна.

«Тазе гъеят» газет, №16, 1912-йисан 5-июнь

АЯЛРИН РИКI АЛАЙ ЧКА

Лезги аялрин рикI алай чка мектеб я. Абуру гъевесдалди чирвилер къачуда. Илимдихъ ялзавай и аялри чпин дидед чIал хъиз, маса чIаларни рикI алаз чирда. Маса халкъарив гекъигайла лезги аялри урус чIал генани хъсандиз къазва. Хуьрера кIелунив эгечIзавай аялрин къадар югъкъандивай пара жезва. Тек аялри ваь, чIехибуруни датIана илимдихъ ялзав. Гъа и крари лезгийр Къафкъаздин кIелунал гзаф рикI алай халкъарикай тирди субутзава.

Б.Ф.Добрынин. 1926-йис

КЪЕРКЪЕТИ

Ламран нерал ацукъна, ВетI иви хъваз амукъна. Секиндиз акъул гана, Ламра адаз лагъана:

«КIасмир на зун, я пепе, Фин герек я чун рекъе. Мани лугъун ша за ваз, Къуьлера на рикI алаз».

Мани лугъуз авай лам, Кимиди тир са далдам. Лам рикIелай алатна, ВетI къуьлдалди галатна.

Ацукъна ламран хурал, Фена ширин ахварал. Лам хвешила хуьрена, А ветI сивиз вегъена.

«Хъвана зи иви, хъвана, Кана вуна зун, кана». Лагъана адаз «къеркъетI», Туькъуьнна фад ада ветI.

Азизрин СЕВДА

Эпитафия

«СУВАРИН» РИКІЕЛАЙ ТЕФІР ГЪЕД

Гьикл члалахъ жен? Мурад-ри цуьк акъудзавай, агалкунрин бегъер кватлзавай береда уьмуьр кьатл хъайи Русланан кьиникъ гьикл иливарин? Чина датлана хъвер авай, мукьва-кьилирихъ ялай, хайи халкъдин харусенят къакъанриз хкажун патал зурбаала-хъунар авур и зегъметдал кьару инсан квадарун залан дерт я.

1996-йисуз за Бакуда «Сувар» ансамбль тукьлуьрайла сифте яз аниз эверай и жегъилди юкъван мектеб цийиз куьтягнавай. Гъа йисуз кьиле фейи сад лагъай концертда ада вичин маниьралди залда авайбурухъ лезги руьгъ кутунай. Гъа икI, Руслан Пирвердиев 15 йисуз «Суварин» рикI алай маничидиз ва лезги члалан женгчидиз

элкъвенай. Ада члехи сегънейрай вирибуруз хайи члал кланарнай. За гъаф йисара кьилди Руслан паталди кхъей «Шагъ дагъдин цуьк», «Мехъер я», «Чан диде», «Баку» хътин цудралди маниьри риклерам авунай. Гуьгъуьнлай Дагъустандиз куьч хъайи Русланан алакьунриз ана кьимет ганай, ада

«Дагъустандин лайихлу артист» гъуьрметдин твар къачунай.

Межлисрин абур тир Руслан. Лезги, азербайжан ва урус члаларал фасагъатдиз рахадай, мярекатар гъа вичиз хас жувреда марагълуз тухудай и кьегъал виридаз пара кландай.

Эгъ, лугъудай гафар гъаф ава, амма абурувай дуьньядилаи фейиди элкьуьриз жедач. Чаз амуькдаиди адакай хъсан рикел хкунар я. Аллагъди рагъмет авурай вичиз!

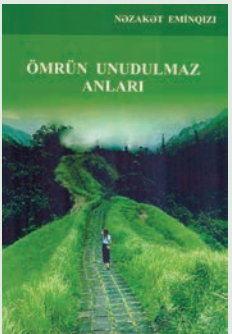
*Садра фейид мад элкьведач,
Авахъна вацI, яд элкьведач,
Хъуьтлуьн циклиз гад элкьведач,
Шехъмир вилер, шехъмир эллер!*

Седакъет КЕРИМОВА

ГАФАРГАН

Арбе цуьк	– первоцвет
БалкIандин тум (вакIан тум)	– хвощ полевой
Биян	– солодка голая
ВакIан канаб	– хвощ лесной
Гъетрен цуьк	– чистотел
Дуьдгъвер цуьк	– лютик
КIаш векъ	– тимофеевка
Камбард цуьквер	– ветреница
КукупI накъвар	– ятрышник пятнистый
Къакъан	– девясил
Къуртухъар	– чабрец
Ламра цацар	– мордовник круглоголовый
Мачвар, менжер	– астрагал
Музулад векъ	– ромашка аптечная
Папан хукар	– белена черная
Пехъре цуьквер	– касатик флорентийский
Пехъре чангар	– шафран посевной
Тенгирар	– мать и мачеха
Терефул	– хмель обыкновенный
Тегъмезхан	– пастушья сумка
Ткъар (танар)	– донник лекарственный
Чуру верг	– крапива двудомная
Чуру парс	– козлобородник луговой
Чуру терефул	– орех вьюнковый
Чуран лурс	– коньский шавель
Яран къалар	– омега пятнистый

YENİ KİTAP

В а к и н и н «Ekoprint» нәşриyyatında çардан çıxмış «Ömrün unudulmaz anları» adlı kitabın müəllifi Nəzakət Eminqızı (Kərimovadır). Nəşrə onun hekayələri və məqalələri daxil edilmişdir.

Maarifçi kimi tanınan N.Eminqızı uzun illərdir respublikamızın

müxtəlif qəzet və jurnallarında oxunaqlı yazılarla müntəzəm çıxış edir. O, həmçinin işiq üzü görmüş «Gecikmiş çiçəklər» və «Ömrün unudulmaz anları» kitablarının müəllifidir. Onun ədəbi-bədii, publisistik, elmi-metodiki məqalələri maraqla oxunur.

Nəzakət Eminqızı Bakıdakı N.Nərimanovun ev muzeyinin respublikada yeganə olan filialını Xudat şəhərindəki 2 saylı orta məktəbdə yaradıb 40 il ona rəhbərlik etmişdir. Bu müddətdə muzeyin on

minlərlə izləyicisi olmuşdur. Gənc nəslin təlim-təربiyəsində yorulmaz və səmərəli fəaliyyətinə görə Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə Nəzakət xanım «İlin müəllimi» adına layiq görülmüş, «Tərəqqi» medalı ilə təltif olunmuşdur.

Ədəbi yaradıcılığı sahəsində qazandığı uğurlara görə Nəzakət Eminqızı «Qızıl Qələm», «İsa Müğanna», «Ziyadar» mükafatlarına, «Xarı bülbül» medalına layiq görülmüşdür.

«SAMUR»

КАСБУБАДИН ХКЕТАР

ЗАМАНАДИЗ РЕГЪУЪ ХЪУРАЙ

Са вахтара кесибвилай Касбубадин пекер гъаф цуру хъанвай, бижгъеррин арадай адан якIар акъазвай.

– Я Касбуба, вун члехи итим я, якIар экъисна къекъез ваз айиб тушни? – хабар кьуна сада.

Касбубади адаз икI жаваб гана:
– Заз вучиз регъуь жеда къван! Къуй зун и гьалда кутунвай заманадиз регъуь хъурай!

ЧЕШНЕ ЯЗ КЪАЛУРДА

Садра къуншидиз Касбубадивай куьмек клан жеда:

– И жегъил гада зи гележег езне я. Килиг кван адакай заз езне жеда, жедачни?

Касбубади жегъилдивай жузуна:

– Лагъ кван ви кьилихар гьихътинбур ятIа. Эрекъ хъвазвани, папIрус чIугъазвани, я тахъайтIа, бардиз физвани?

– Ваъ, ваъ! Куьне вуч лугъузвайди я? Захъ ахътин кьилихар авайди туш.

– АкI ятIа и итимдивай руш ваз гуз жедач.

– Вучиз?

– Папа фад-фад вун адаз чешне къалур тавурай лугъуз.

ЭХИЗ ХЪАНАЧ

Касбубадал эрекъдал рикI алай са лезги дуьшуьш жеда:

– Пагъ яда, ни сив ахъайтIа, лезгийр эрекъдал рикI алайбур я лугъуда хъи.

– Лугъурай ман.

– Чпин миллетдихъ ялдайбур туш лугъуз тегънеярни ийида.

– Авурай ман.

– Ваъ, дуст кас, завай мад ихътин гафарихъ яб акализ хъжезмач. Идалай жув са маса миллет хъайитIа хъсан я.

Касбубадивай эхиз хъанач:

– Вагъ, вакай маса миллет хъайила, бес лезги вуж хъурай.

Я ЙИФ ТАХЪУЙ, Я ЮГЪ

Садра Малла Несредина Касбубадиз чар кхъена, адавай тIалабна: «Касбуба, заз ахътин жунгав жагъура хъи, я яруди тахъуй, я чIулавди тахъуй – са гафуналди, ахътин ранг хъурай хъи, садавайни «ихътинди я», «ахътинди я» лугъуз тахъуй».

Касбубади жавабдин чарче кхъена: «Заз вун лугъузвай хътин жунгав къачуна гъазурна-

ва. Ам са ахътин чIавуз хутах хъи, я йиф тахъуй, я югъ».

ВУН КСАЙЛА ЯГЪИДА

Садра хтулди базардиз физвай Касбубадиз лугъуда:

– Ба, заз зуьрне къачу ман!

– Ваъ, чан хтул, вун ам зи япал ягъиз зав кIвалахиз тадач.

– За вун ксайла ягъида.

АВАЧ

Духтурди Касбубадивай хабар къазва:

– За накъ ви тIал вуч ятIа лагъанай эхир. Вун мадни вучиз хтанва?

– Къе пуд сят я за ви рехъ хуьз.

– Вучиз?

– Заз маса тIални маса дарманар кхъихъ. Накъанан тIал сагъардай пул захъ авач.

Баş redaktor
Sədaqət KƏRİMOVA

www.samuronline.com
sedagetkerimova@gmail.com

✓ Халкъ кьегъалри хкажда.

✓ Кард луваралди, кьегъал краралди чир жеда.

✓ Макъамдиз килигна къуьл ая.

Ünvan: AZ 1073 Bakı,
Mətbuat prospekti,
"Azərbaycan" nəşriyyatı,
3-cü mərtəbə, 101-ci otaq.
055-530-10-05